

Makale Geliş | Received: 14.09.2023.
Makale Kabul | Accepted: 16.10.2023.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1360126

Mehmet Ali BOZKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.
Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çorum-TÜRKİYE
Hitit University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Çorum-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-7164-5768
malibozkus@hitit.edu.tr

İngiliz John Newbery'nin Doğu Seyahatleri ve Seyahat Notları (1578-1585)

Öz

Londralı bir tüccar, seyyah ve yazar olan John Newbery, Türkiye Şirketini (Levant Şirketi) kurmaya öncülük edecek olan Edward Osborne ve Richard Staper'dan destek alarak 1578-1579 yıllarında doğuya ilk seyahatini düzenlemiştir. Onun bu ilk seferi daha çok keşif mahiyetindedir. 1580 ve 1583'te olmak üzere iki yolculuk daha düzenleyecektir. Edward Osborne ve Richard Staper ise bir taraftan da Lehistan üzerinden İstanbul'a temsilciler göndererek III. Murad'dan, İngiliz William Harborne adına Türk sınırlarından geçiş serbestisini sağlayan bir mürur tezkiresi almayı başarmışlardır. Bu geçiş izni daha da genişleyerek 1580 yılında Osmanlılar tarafından İngiliz vatandaşlarına tanınan hakları kapsayan 22 maddelik bir ahidnameye dönüşmüştür. Fakat ertesinde, özellikle İstanbul'daki Fransız elçi Germigny'nin İngilizlere karşı diplomatik girişimleri, İngilizlerin daha rahat hareket edebilmek için, Eylül 1581'de Türkiye Şirketi'ni kurmasına sebebiyet vermiştir. Şirket 1591 yılında Venedik Şirketi ile birleşerek Levant Şirketi (Kumpanyası) ismini almıştır. Türk-İngiliz ilişkilerinin geliştiği böyle bir dönemde İngilizler bir taraftan İstanbul'da faaliyette bulunurken John Newbery ise farklı bir yol takip ederek, Suriye üzerinden Basra Körfezi'ne oradan da Hindistan'a gitmenin yollarını aramıştır. Bu yönüyle Newbery İngilizler için öncü bir kâşiftir. Her ne kadar yolculukları esnasında çeşitli zorluklar yaşasa da bu zorluklar onun kararlılığını arttırmıştır. İkinci seyahatinde Basra ve Bağdat'tan sonra altı hafta da Hürmüz'de kalmış ve burada Arapçasını yetkin bir hale getirmiştir. Son seyahatini yapmadan evvel, Londra'da bulunduğu Kasım 1582 ile Şubat 1583 arasında yakından tanıdığı anlaşılabilir John Dee ve Richard Hakluyt'a ziyaretler yaparak onlardan Hindistan ile ilgili bilgiler öğrenmiştir. Nihayet Mart 1583'te başladığı son yolculukta Hindistan'a kadar ulaşmayı başarmış ancak bu gerçekten de onun son yolculuğu olmuş, dönüş yolunda nasıl ve nerede olduğu bilmeyen bir şekilde ölmüştür. Onun tüm seyahatleri hakkında bilgiler mevcuttur. İlk iki seyahati kendi tuttuğu seyahatnamede, üçüncü seyahati ise Ralph Fitch ve Linschoten gibi dönemin diğer seyyahların eserlerinde kayıtlıdır. Bu makale, John Newbery'nin seyahatlerini İngiltere'de yaşanan gelişmeler ışığında ele almakta olup, seyahatnamenin kısmi bir çevirisini de içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Levant, Anadolu, İran, Hindistan, Tüccar.

The Oriental Travels and Travel Notes of the Englishman John Newbery (1578-1585)

Abstract

John Newbery, a London merchant, traveler, and author, embarked on his first expedition to the Eastern territories during the years 1578-1579, under the patronage of Edward Osborne and Richard Staper, who played pivotal roles in the establishment of the Turkey Company, later known as the Levant Company. Newbery's inaugural journey primarily served an exploratory purpose. Subsequently, he organized two additional voyages in 1580 and 1583. Concurrently, Edward Osborne and Richard Staper dispatched emissaries to Istanbul via Poland, resulting in their successful procurement, on behalf of English William Harborne, of a travel permit facilitating unhindered access through Turkish borders, from Murad III. This travel permit evolved into a comprehensive 22-article ahidname in 1580, delineating the privileges accorded to British subjects by the Ottomans. Nevertheless, diplomatic actions undertaken by Germigny, the French envoy stationed in Istanbul, against English interests prompted the establishment of the Turkish Company in September 1581 by the English, facilitating their operations in the region. This entity later merged with the Venetian Company in 1591, adopting the name Levant Company. At a time when Turkish-British relations were developing, while the British were operating in Istanbul on the one hand, John Newbery followed a different path and looked for ways to go to the Persian Gulf through Syria and from there to India. In this aspect, he was a leading merchant or traveler for the British. Despite encountering various challenges during his expeditions, these adversities only intensified his resolve. On his second trip, after Basra and Baghdad, he stayed in Hormuz for six weeks, where he acquired proficiency in Arabic. Before his last trip when he was in London between November 1582 and February

1583, he visited John Dee and Richard Hakluyt, whom he apparently knew well, and learned information about India from them. His last voyage, which commenced in March 1583, culminated in his successful arrival in India; tragically, this marked the conclusion of his exploratory endeavors, as he met an untimely demise under circumstances shrouded in mystery. Comprehensive accounts of all Newbery's voyages exist. The first two journeys are meticulously documented within his personal travelogue, while the third expedition is chronicled by contemporaneous travelers such as Ralph Fitch and Linschoten. This article scrutinizes John Newbery's travels through the lens of concurrent developments in England and incorporates a partial translation of his travelogue.

Keywords: Levant, Anatolia, Persia, India, Merchant.

Giriş

Kraliçe Elizabeth 17 Kasım 1558'de geçtiği İngiltere tahtında öldüğü 1603 yılına kadar kalmıştır. Onun hüküm sürdüğü yıllar İngiltere tarihindeki en önemli dönemlerden birisidir. Ondan önce İngilizler, hiçbir yerde hâkimiyeti olmayan, keşifler konusunda İspanyollar ve Portekizlerle baş edemeyen, doğuyu genellikle Müslümanların dünyası olarak tanımlayan ve doğu ile ilgili ayırt edici bilgileri sınırlı olan bir topluluktur. Elizabeth'in izlediği siyaset İngiltere'yi bu sınırlı dünyadan kurtarmıştır. Mathew Arnold isimli bir araştırmacı Elizabeth döneminden sonra bununla karşılaştırabilecek ihtişamda bir dönemin İngiliz tarihinde yaşanmadığını belirtir (Baktır, 2020, s. 24-25, 176).

Elizabeth'in tahta geçtiği ilk yıllarda, Mart 1559'da Cateau-Cambresis Antlaşması ile İspanya kralı II. Philip ile Fransa Kralı II. Henry Protestanlara karşı birleşmiştir. Bu durum Protestanlığı destekleyen Elizabeth ile Katolik Avrupa'nın arasını giderek açmıştır. Böyle bir ortamda İngilizler de Avrupa kıtasını farklı yollarla aşmak ve doğunun zenginliklerine ulaşabilmek için girişimleri hızlandırmışlardır. Esasında İngiliz tüccarların dünyanın çeşitli limanlarındaki etkinliği daha öncesinde başlasa da bu dönemde faaliyetleri yoğunlaşmıştır (Türkhan, 2014, s. 7-17). İngilizler zengin Doğu ile çeşitli ilişkiler kurabilmek için yeni yollar arayışına girişmiştir. 1555'te Kraliçe Mary'nin onayladığı Moskova Kumpanyası'nın kurulması doğrudan bununla ilgilidir (Türkhan, 2014, s. 11). İngiliz Anthony Jenkinson (1529-1610/11) 1559'da bu nedenle Buhara'dadır. Hedefinde aslında Çin vardır ancak süregelen çatışmalar nedeniyle daha öteye gidememiştir. Ama Beyaz Deniz rotasını çıkarmayı başarmıştır. Londra'dan başlayarak Beyaz Deniz'e 2700 km'lik bir deniz yolculuğu ve bunu müteakip yaklaşık 4700 km'lik bir kara yolculuğu ile İran'a ulaşan bir yol Moskova Kumpanyası'nın etkisiyle açılmıştır (Brotton, 2022, s. 53-60).

Tüccarların özel girişimleriyle açılan bu yollardan bir tanesi de Kuzey Afrika'ya yönelik olmuştur. Burada özellikle Fas ile ilişkiler kurulması amaçlanmıştır. 1570'lere gelindiğinde İngiltere'nin en güçlü tüccarlarından en az 30'u, ortaklarıyla birlikte Fas ile yapılan ticaretin içindedir, her ne kadar bu duruma Portekizlilerin itirazı olsa da Elizabeth bu itirazlara, Fas'ın bir Portekiz mülkü olmadığı ve kimle isterlerse onunla ticaret yapacaklarını belirterek karşı çıkmıştır (Brotton, 2022, s. 74). Fas ile ticarete kilit rol oynayan ise Kumaşçılar Kumpanyası (Merces Company) mensubu Edmund Hogan'dı. Hogan özellikle Fas güherçilesine ulaşmak için girişimlerde bulunmuştur. Hatta Hogan, İngiliz kumaşını Avrupa kıtasından geçirmek yerine Fas üzerinden Türkiye'ye (Osmanlı Ülkesine) daha hızlı bir şekilde ulaştırmayı da planlamıştır. Böylece Fas ile deniz üzerinden kurulacak ittifakla yabancılar aradan çıkartılacak ve doğuya yeni yollar açılacaktı. Bununla birlikte Moskova Kumpanyası ticaret güzergâhına göre istikamet nerdeyse 3200 km. kılacaktı (Brotton, 2022, s. 82-83).

Fakat yaşanan gelişmeler; Kıbrıs'ın ele geçirilmesi ile Doğu Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyetinin İnebahtı'ya rağmen sağlanması, III. Murad'ın İran Seferi ile Kafkaslarda hâkim hale gelip, doğuda ilerlemesi böylece Moskova Kumpanyasının ticaret yolunu kesmesi, hatta bitirmesi ve Vadisseyl Muharebesi ile İngilizlerle ticarete yatkın olan Fas Kralı Abdülmelik'in ölümü İngilizleri, yeni yollar arayışına itmıştır. İngilizleri yeni güzergâh arayışına iten sebeplerden bir tanesi de Venedik'in Osmanlı ilerlemesi karşısında giderek zayıf düşmesi ve Portekizlilerin Ümit Burnu'nu aşarak yeni bir yol açmalarıydı. Böylece Venedik'in zayıflamasıyla İngiltere'ye gelen gemilerin sayısı

gittikçe düşmüştü. Bu nedenle İngilizler doğu ürünleri için başka yollar aramaya başlamıştı (Wood, 2013, s. 23-24). Bu kapsamda özellikle Edward Osborne ve ortağı Richard Straper, Lehistan (Polonya) üzerinden Osmanlı İmparatorluğu ile ilişki kurmaya çalışmıştır. John Wright ve Joseph Clements bu nedenle Lehistan üzerinden 1575 yılında İstanbul'a gönderilmiştir (Brotton, 2022, s. 88-89). On sekiz ay İstanbul'da kalan Clements, Osborne'a kredi sağlayan William Harborne adına Türk topraklarına serbestçe girip çıkabilmek için bir mürur (geçiş) belgesi de elde etmiştir. Buna istinaden Ağustos 1578 tarihinde Harborne yine Lehistan üzerinden yola çıkıp ekim sonunda İstanbul'a varmıştı. Harborne İstanbul'da Fransız bayrağı altında ticaret yapmış fakat Fransız elçisi Jacques de Germigny, kısa sürede onun İngiliz vatandaşlarının serbestçe ticaret yapması için uğraştığını fark etmiş, onun faaliyetlerini engellemek istese de başarılı olamamıştı. III. Murad ile yapılan görüşme sonucunda geçiş izni daha da genişletilerek 1580 yılında Osmanlılar tarafından İngiliz vatandaşlarına tanınan hakları kapsayan yirmi iki maddelik bir ahidnameye dönüşmüştür. Hemen ertesinde de Eylül 1581'de Türkiye Şirketi kurulmuştur. Bu şirket 1591 yılında Venedik Şirketi ile birleşerek Levant Kumpanyası ismini almıştır (Wood, 2013, s. 27-33; Türkhan, 2014, s. 17-19).

Bu makalede ele alınan John Newbery (John Newberie) de bahsedilen Lehistan yolunu adeta tersten katetmiştir. White Hinde adlı gemi ile Eylül 1580'de Londra'dan ayrılarak Cebelitarık Boğazı'nı geçmiş ve 15 Kasım'da Kandiye'ye ulaşmıştır. Sonrasında Halep, Hürmüz, Şiraz, İsfahan, Tebriz, Revan, Erzurum, Erzincan, Tokat, Çorum, Ankara, Eskişehir, Bursa, İstanbul üzerinden ilerlemiş ve Tuna Nehri'ni takip ederek Lehistan'a gelmiştir. Buradan da deniz yolu ile İngiltere'ye geçmiştir. Aslında Newbery'nin doğuya üç seyahati söz konusudur. Her seyahatinde bir adım daha ileriye gitmiştir. Levant'a yaptığı ilk seyahatini, ikincisinde Hürmüz ve İran şehirlerine oradan da Anadolu içlerine kadar ilerletmiştir. Üçüncü seyahatinde ise daha doğuya giderek Hindistan'a kadar ilerletmiştir. Bu onun son seferidir. Newbery, Venediklilerin ve Portekizlilerin uzun zamandır kullandıkları ve daha sonra Doğu Hindistan Şirketi yetkililerinin de sık sık kullanacakları *Büyük Kervan Çöl Rotasını* ilk kez kullanan İngiliz'dir (Maclean & Matar, 2021, s. 82-83).

John Newbery'nin öncülük ettiği, Babür İmparatoru ve Çin İmparatoruna Kraliçe Elizabeth'in mektuplarını götürdüğü bu son seferde yanında Hindistan ve Güney Doğu Asya'yı dolaşan ilk İngiliz seyyahlardan olan ve seyahatinin büyük bölümünü Newbery ile yapan Ralph Fitch gibi önemli kişiler de vardır. Ralph Fitch'e ise kısaca değinmek gerekirse, o, Newbery'den ayrıldıktan sonra Yamuna ve Ganj nehirlerine inerek Varanasi (Benares) ve Patna'yı ziyaret etmiştir. Kara yoluyla dağlar arasındaki Tibet ticaretini öğrenebilmek için Himalayalar etegindeki Cooch Behar'a geçmiştir. Doğu Bengal'i geçtikten sonra Kasım 1586'da Myanmar'a (Burma) doğru ilerletmiştir. Sonrasında Yangon (Rangoon) bölgesini ziyaret etmiş; Irrawaddy Nehri'nden yukarı doğru yelken açmıştır. İhtişamıyla meşhur Pegu'da durmuş; şimdi Myanmar'da bulunan Siamese Shan eyaletlerine gitme macerasına girişmiştir (1586-87). 1588'in başlarında Fitch, Malay Yarımadası'na geçmiş ve şu anda Malezya'da bulunan Malacca'yı ziyaret etmiştir; burada Çin ve Baharat adalarında yapılan ticaret hakkında çok şey öğrenmiştir. Dönüş yolculuğunu 29 Nisan 1591'de Londra'ya ulaşarak tamamlamıştır. Fitch'in gördüklerine ilişkin notları, Hindistan meseleleri konusunda kendisine danışan Doğu Hindistan Şirketi'nin kurucuları tarafından büyük ilgi görmüştür, getirdiği bilgiler ışığında şirket kurulmuştur (Britannica, 2014; Bulut, 2003, s. 83-84).

Newbery, son seyahatinde yukarıda bahsedildiği gibi Babür İmparatoru Ekber Şah'a ve Çin İmparatoruna Kraliçe Elizabeth'in mektuplarını götürmüştür. Ekber Şah'a götürdüğü mektup 1585'te Agra'da ya da Fatehpur'da muhtemelen kendisine sunulmuştur. Bundan sonra Newbery dönüş yoluna geçmiş Ralph Fitch'i ise daha doğuya gitmekle görevlendirmiştir. Fitch'in doğuya görevlendirilmesi İngilizler için çığır açan bir hadisedir (Baktır, 2020, s.73). Newbery'nin son seyahati ile ilgili bilgilerin bir kısmını da Fitch'ten öğrenmekteyiz:

28 Eylül 1585'e kadar Fatehpur'da kaldık ve ardından usta John Newbery, Lahor şehrine doğru yolculuğuna çıktı ve oradan İran'a, ardından da en kısa sürede Halep'e ya da Konstantinopolis'e gitmeye karar verdi. Beni Bengala'ya ve Pegu'ya gitmem konusunda yönlendirdi ve eğer Tanrı dilerse, iki yıl içinde İngiltere'den gelecek bir gemiyle Bengala'da benimle buluşacağına söz verdi (Ryley, 1899, p. 99).

John Newbery'nin tüm seyahatleri hakkında bilgi sahibiyiz. Bu bilgiler kimi zaman kendisinin tuttuğu notlardan ve gönderdiği mektuplardan kimi zaman da Ralph Fitch ve dönemin Hollandalı tüccar, gezgin ve aynı zamanda yazarı olan Jan Huygen van Linschoten (1563 - 1611) gibi diğer şahitlerinden elde edilmektedir. İlk iki yolculuğu ile ilgili olarak kendisinin tuttuğu notlar günümüze ulaşmıştır, son yolculuğunun detaylarını ise diğer kaynaklardan öğrenmekteyiz. Kendisinin tuttuğu notlar 33 sayfa olup Samuel Purchas tarafından *Hakluytus Posthumus, or Purchas his Pilgrimes, Contayning a History of the World, in Sea Voyages & Lande Travels, by Englishmen and others (1625)* serisi altında yayımlanmıştır. Fakat şimdiye kadar John Newbery ve seyahatleri detaylıca ele alınmamış ve bu konuda derli toplu bir çalışma yapılmamıştır. Konu ile ilgili en önemli çalışma olarak Stephanos Yerasimos'un XIV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı dünyasını ziyaret eden batılı gezginler üzerine hazırladığı eser örnek gösterilebilir. Yerasimos bu değerli çalışmasında Newbery'nin güzergâhını büyük oranda ve isabetli bir şekilde çıkarmıştır, ancak seyyah ve notları çalışmasının kapsamı dışındadır (Yerasimos, 1991, p. 330-332). Thomas Sinclair ise Ayas-Tebriz ticaret güzergâhı üzerine yaptığı bir çalışmada Newbery'nin Anadolu güzergâhını dönemin diğer seyyahları ile kıyaslamıştır. Bu çalışmada özellikle Anadolu güzergâhı ele alınsa da bir takım köy ve mezra isimlerinin mevcut isimleri verilmemiştir (Sinclair, 2020, p. 313-315). Bu eksiklik burada büyük oranda giderilmiştir. Ancak şunu belirtmek gerekmektedir ki John Newbery'nin seyahat notlarında anlaşılmasın çokça ifade yer almaktadır. Bu nedendir ki yazdıkları üzerine detaylı çalışmalar yapılmamıştır. Bunda muhtemelen kendisinin tuttuğu notlardaki yer, para ve ölçü birimlerini duyduğu gibi, anlaşılmaz bir şekilde, yazması etkili olmuştur. Gerçekten de seyahat notlarındaki çeşitli kavram ve birimleri anlamak çok güçtür. Bu makalede de kimi anlaşılmasın birim, kavram ve yer isimleri seyahat notlarında geçtiği şekliyle bırakılmıştır. Buna rağmen her seferinde güzergâhının net olması, önemli şehirler hakkında detaylı bilgiler vermesi seyahat notlarını tarihsel olarak önemli kılmaktadır.

Son olarak seyahatnameye geçmeden önce benzer güzergâhtan ama İstanbul'dan başlayarak, ilk defa 1632 yılında İsfahan'a giden Tavernier'in özellikle İran paraları ile ilgili verdiği bilgilere kısaca değinmekte fayda vardır. Çünkü Tavernier, Newbery'nin de kullandığı kimi para birimlerinin bir listesini vermiştir. Ayrıca geçtikleri güzergâh da kimi zaman kesişmektedir. Tavernier İran'da kullanılan paralar olarak şu listeyi vermektedir: *Kazbegi, abbasi, mahmudi, şaye, bisti, larin, duka, Fransız eküsü veya real, mangır ve metelik, bir de hesaplama birimi olarak tümen*. Bunların bir kısmının Newbery'nin seyahatnamesinde de aynen geçtiği görülmektedir (Tavernier, 2010, s. 156-157).

John Newbery'nin İlk Doğu Seyahati 1579

John Newbery'nin ilk seyahati hem katedilen mesafe hem de süre anlamında en kısa olanıdır. Kendisi de notlarında bu seferi kısaca anlatmıştır. İngiltere Kilisesi takvimine göre 8 Mart 1578¹ tarihinde Londra şehrinden Suriye'nin Trablus şehrine, oradan Yafa ve Kudüs'e ve bunların etrafındaki topraklara yolculuğa çıkmıştır. Yolculuğuna Fransa'da Marsilya'dan gemiye binerek başlamış, Akdeniz'den Levant'a geçip, 13 Mayıs'ta Trablusşam'a, birkaç gün sonra ise Yafa'ya ve oradan da Kudüs'e geçerek devam etmiştir. Kudüs'te bir ay kadar kalıp bölgedeki önemli yerleri ziyaret ettikten sonra 10 Haziran 1579'da tekrar Yafa'ya dönmüştür. Beş gün de burada kaldıktan sonra Trablusşam'a dönmüş ve Lübnan Dağını gezmiştir. 1 Temmuz'da ise tekrar Marsilya'ya giden

¹ Jülyen takviminde 25 Mart yılbaşı olarak kabul edildiği için 8 Mart tarihini 1578 yılı olarak not etmiştir. Ancak Miladi takvimde tarihin 18 Mart 1579'a denk geldiği anlaşılmaktadır.

bir gemiye binmiş Kandiye üzerinden eylül başında Marsilya'ya ulaşmıştır. Fransa'da Lyon, Paris, Rouen ve Dieppe'den geçerek, 1579 yılının kasım ayında Londra'ya varmıştır (Purchas, 1905, p. 449-450). Kendisinin verdiği bilgiler bununla sınırlıdır. Bu ilk seferin hem bir hac ziyareti hem de keşif mahiyetinde olduğu söylenebilir. Bu yolculuğun Edward Osborne ve Richard Staper tarafından desteklendiği yukarıda belirtilmişti, bundan sonra hemen ertesi yıl yeni bir sefer kararlaştırılmıştır.

John Newbery'nin İkinci Doğu Seyahati 1580-1582

İkinci seyahat olarak adlandırdığımız bu yolculuk, hakkında en fazla malumat sahibi olduğumuz yolculuktur. Çünkü John Newbery bu seyahatin notlarını ilkinde kıyasla çok detaylı olarak tutmuş ayrıca yaptığı seyahati de Basra Körfezi, Hürmüz, İran, Kafkasya ve Anadolu istikametinde uzatmıştır. Kendisi bu seyahat ile ilgili olarak *Ben, John Newbery Trablus, Kudüs ve Lübnan Dağı'na yaptığım başarılı yolculuktan aldığım cesaretle çok daha uzun ve tehlikeli bir yolculuğa çıktım*, demektedir. Devamında ise geçtiği güzergâhı şu şekilde kısaca özetlemiştir:

Cebelitarık Boğazı ve Akdeniz'den Trablus'a, Fırat nehrinden aşağıya, Basra Körfezi'ndeki Hürmüz şehrine, buradan ise Lar Ülkesi'ne (Laristan) ve Pers Diyarı'nın en doğusuna, daha sonra Med Ülkesi'ne, Ermenistan'a, Gürcistan'a, Karamanya'ya, Anadolu'ya ve sonunda Konstantinopolis'e ulaştım. Buradan eskiden Pontus Euxinus denen Karadeniz üzerinden gemiyle Tuna Nehri'nin ağzına ve bu nehir boyunca yukarı gittim. Boğdan ve Valaçya'nın (Wallachia) bir kısmından geçip sonunda Polonya'nın sınır kasabası Kaminetz'e (Kamyenyets) geldim. Bu krallıktan geçerek Prusya'ya vardıkdan sonra Elbing, Dantzke ve Quinsborow'dan geçtim. Burada gemiye binerek Danimarka Körfezi'ni geçip İngiltere'nin Hull şehrine geldim. Buradan ise kara yoluyla seyahat ederek 1582 yılının ağustos ayının son günü Londra'ya vardım. (Purchas, 1905, p. 450)

Şekil 1

John Newbery'nin Girit'ten Tebriz'e Götme İçin İzlediği Güzergâh

İkinci yolculuğuna 1580 yılı eylül ayında, İngiliz tüccar ve aynı zamanda 1580-1584 yıllarında Halep konsolosluğu yapmakta olan William Barret ile birlikte çıkmıştır (Kerr & Edin, 1824, s. 8). White Hinde adlı gemiyle Londra'dan ayrılarak önce Kandiye'ye ardından da Rodos, Kerpe ve Kıbrıs Adası'nı geçerek 1 Ocak 1581 tarihinde Trablusşam'a ulaşmışlardır. Üçüncü ve dördüncü günlerde White Hinde adlı gemiden mallarını indirmişlerdir. Bu esnada Fransızların tekneleriyle

kıyıya kırk varil kalay getirmiş olduğuna şahit olmuştur. Beşinci gece ise şiddetli bir fırtına çıkmış ve Trablusşam yolunda iki gemi ile Fransızların teknesi batmıştır. Şehirden William Barret ve yeniçeri eşlikçileri ile birlikte 14 Ocak 1581'de ayrılmışlardır. Aynı gün bir handa konakladıktan sonra sırasıyla, Al-Arida, güçlü bir kalesi olan Kalaat al-Hısn, El Mo'a, Matnin ve altı gün konaklayacakları Hama'ya ulaşmışlardır. Ayın yirmi beşinde Taybat al-İmam, Ma'arratü'n-Numan, sonrasında çok fazla sabunun üretildiği Tell Mardikh (Ebla), Sarakeb ve yirmi sekizinci günde Halep'e ulaşmışlardır. 19 Mart'a kadar Halep'te kalmıştır, bu sürede şubatın yirmi birinde Halep'te sıra dışı bir kuyruklu yıldız görülmüştür. 19 Mart sabahı Jacomo de Francisco adlı kiralık bir uşakla birlikte yola çıkan John Newbery sırasıyla El Bab, Halsa ve Birecik'e uğramıştır. Birecik'le ilgili olarak *burada çok miktarda keten kumaş ve balmumu üretilir, ayrıca yüklü miktarda tahıl ve balık, cordovan derisi (ayakkabıcılıkta kullanılan deri) ve bal stokları vardır. Birecik'de tüccarlar tüm mallarının her âdeti veya paketi için vergi olarak bir sheded (şâhi)² veya madin (maden ya da mangır) ödiyordu*, demektedir. (Sahillioğlu, 1993, s. 502) Birecik'ten sonraki yolculukları için Fırat nehri üzerinde ilerleyebilecekleri bir tekne ve gerekli levazımı kiraladıktan sonra güneye doğru yola koyulmuşlardır (Purchas, 1905, p. 452).

Birecik'ten sonra nehir üzerinden çeşitli yerleşim yerlerini geçerek devam etmişlerdir. Caber kalesini ve yazarın belirttiği üzere kalesi harap olmuş Rakka'yı, geçerek Deyrizor'a ulaşmışlardır. Burada teknenin kaptanı balın rıtlını (rotilla) dokuz akçeden satmıştır. Seyyah ayrıca burada bir Birecik rıtlının Deyrizor'da iki rıtl yaptığını belirtmektedir. 1 Nisan günü Deyrizor'dan ayrılan ekip tekneyle El-Rahba, Al Ashara, Sabikhan ve Manalle Köyü'nü geçerek Ane'ye ulaşmışlardır. Ane'de etrafı suyla çevrili bir kale ve çok miktarda hurma, portakal, nar, incir, limon, tahıl ve koyun eti stoklarına denk geldikten sonra Hadise Şehri'ne geçmişlerdir. Burada suyun doğu tarafındaki Han el-Bağdadî'de konaklamışlardır. Sonraki konakları, kalesinin güney batısında yerden çıkan katranın kaynadığı bir bölge olan, Hît kenti olmuştur. Öyle ki; yazar bölgedeyken, nehir kıyısındaki kumlu zeminin tamamını zift (katran) basmıştı. Bu zift kaynaklarına birçok deve düşmüş, hiçbirini kurtarılamamıştı. Hît kentinde zift ve petrol çıktığına dair bilgi Arap coğrafyacılar da geçmektedir (Aboulfeda, 1840, p. 299). Newbery, ayrıca Ane'den, Hît'e kadar olan bölge arasında nehrin iki kıyısında evler, hurma ağaçları, tahıllar ve çeşitli meyve ağaçları vardı demektedir. Hît'ten sonra ise Ramadi ve Felluce'ye uğramışlardır. Felluce'de bir arama esnasında üzerindeki paralar bulunsa da bunların kayıt altına alınmaması için görevliye rüşvet ödemiş ve bu işe yaramıştır. Felluce'de pazar ve hamam ziyaretleri yapıldıktan sonra tekrar kara yoluna geçilmiş ve yüz eşeklik bir kervan ile Bağdat'a doğru yola çıkmışlardır. 15 Nisan'da Bağdat'a ulaşmışlar ve on altısında Bağdat'ta arparların olgunlaştığını ve hasat edildiğini not etmiştir. Ancak Bağdat ile ilgili bilgi vermemiştir. Bir handa kalıp 24 Nisan'da şehirden ayrılmış ve şehrin güney doğusunda 14 Kasım 1580'de Bağdat Beylerbeyi olarak atanan (Afyoncu, 2009, s. 366) Sokulluzâde Hasan Paşa'nın sarayına denk gelip bunu not etmiştir. Bağdat'tan sonra birkaç küçük kent ya da köye denk geldikten sonra Amara ve Fırat ile Dicle'nin buluştuğu yerdeki el-Kurna'yı geçerek Basra'ya ulaşmıştır (Purchas, 1905, p. 455).

Basra ile ilgili olarak çok detaylı bilgi vermektedir. Bu durum kentin ekonomik anlamda ne kadar önemli olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ancak verdiği kimi para birimi ve ölçülerini bulmak mümkün olmamıştır. Burada verdiği ölçülerin ve para birimlerinin karışıklığından dolayı seyyahın notlarını doğrudan aktarmakta fayda vardır:

1 Mayıs 1581'de Basra'ya (Balsara) geldim. Basra'da su kıyısında hana giren tüm mallar, taşıdıkları her deve yükü mal için üç tam üççeyrek medin öder. On altı Basra vesseni (vezne) (Taşkın 2005, s. 117), bir Halep kintali yapar. Bağdat'tan Basra'ya taşınan her yük, su kıyısında altı şâhi bedelindedir. Basra'dan Bağdat'a nakliye için her vessen mal için iki medin ödenir. Basra'dan Hürmüz'e yüz vessenin nakliyesi yirmi larin, Hürmüz'den Basra'ya ise yirmi larin tutar. Basra'daki gümrük, on dört şâhide birdir. Cam ve benzeri mallar için de

² Burada bahsedilen İran akçesi Şâhi olmalıdır. Diyarbekir ve Erzurum darphâneleriyle birlikte zaman zaman Van Darphânesi'nde, Bağdat ve Basra'daki darphânelerde İran sikkesi şâhinin darbı yapılmıştır.

bu doğrultudadır. Kumaşlar, giysiler ve her tür ipek için yirmide bir ödenir. Her on vesende veya ritlda üçü dara veya fire olarak alınır, baharatlar için de bu geçerlidir. Basra kasabası nehrin doğu-güney doğusunda bulunur ve kasabanın dışında çeşitli pazar yerleri vardır, evleri kamışlardan veya büyük kargılardan yapılmıştır. Tahıllar kasabanın dışında, saman kaplı yerlerin üzerine yığılmıştır ve ağırlığına göre satılır. Basra civarında dört kapı vardır ve kuzey kapısının biraz ötesinde, kapı girişinde duvarın altında bulunan irili ufaklı savaş gereçleri ve iki bazilika (baziliscoes) vardır. Binaları, bıçakla kesilebilen bir tür malzemeden imal edilen tuğlalardan yapılır. Kasabanın dışında üç parçalı, çok yüksek bir direk vardır ve en tepesinde kalay veya kurşundan bir kupa vardır. Atlarını buraya sürerek kupaya ateş ederler ve kupayı vuran bir shasse (şas) kazanır. Basra'da su İngiltere'de olduğu gibi gel-git yapar. Türkler Basra'yı 1550 civarında ele geçirmiştir. Maces vesseni, Basra'da on üç duka eder, muskatlar ise beş-altı duka değerindedir. Sabunun veseni on beş şâhi, bademin veseni yirmi dört şâhidir. Bademin veseni yirmi dört şâhi iken gallelerin (meşe mazısı) veseni on larindir (Purchas, 1905, p. 455-456).

Newbery, yaklaşık on üç gün Basra'da kaldıktan sonra yeniden gemilerle yola çıkmıştır. Ancak Harg (Carreghe) Adası'na ulaşmaları ayın yirmi altısını bulmuştur. Bu adada soğan stoku, tatlı su pınarları ve adanın ortasında bir kale bulunduğunu belirtmiştir. Ertesi gün Pers Diyarını denizden takip ederek ilerlemeye devam etmiştir. Kızılbaş (Safevi) ülkesinde yaşadıkları bir körfezden aldıkları suyun çamur ve kurtçuk dolu olduğunu ve koktuğunu ifade ettikten sonra muhtemelen dönemin politikasının etkisiyle Kızılbaş ülkesindeki tüm suların böyle olduğunu belirtmiştir. Nihayet mayıs ayının sonunda Hürmüz'e üç günlük mesafeye ulaşmışlardır. Ancak Hürmüz'e ilerlemeleri biraz daha vakit alacaktır. 7 Haziran'da Portekizlilerin kontrolünde olan Shie (Kiş ya da Keshm) adasına ulaşmışlardır. Buranın güneyindeki küçük bir adada inci toplayıcılığı yapılmaktaydı. Ayın dokuzunda Shie'den ayrılarak ve yaklaşık dört fersah mesafedeki Neçel'e ulaşılmıştır. Neçel'de eşyalarını karaya taşıtmak için iki larin, depolanmaları için ise beş larin ödemişlerdir.

John Newbery geçtiği yerlerde kendisine ilginç gelen kadın giysilerinden de bahsetmektedir. Örneğin Neçel'deki kadınlar için: *Buradaki kadınlar, arkalarından kıyruk gibi gelen kaftanlar giyiyor. Bölgenin daha iç kesimlerinde giysilerinin üç yurtmacı oluyor: bir önde, iki tane yanlarda. Paçalarıysa Morris dansçılarının paçaları gibi. Ayrıca kulaklarının etrafına ip takıyorlar. Burunlarına büyük halkalar, bacaklarına, kollarına, boyunlarına da demir bilezikler takıyorlar*, demektedir (Purchas, 1905, p. 458).

Portekizlilerin kontrolünde olan adalardan yolculuğuna devam eden seyyah 22 Haziran 1581 tarihinde Hürmüz'e varmayı başarmış ve hemen Don Gonsalvo adlı komutanın karşısına çıkarılmıştır. Aynı gün altı larin karşılığında bir ev kiralamıştır. Hürmüz'de kadın ve erkeklerin kulaklarının alt kısmını beş-altı santime kadar yarmaları ve kulakları çenelerine kadar sarkıtmaları dikkatini çekmiştir. Neçel'den sonra Hürmüz'e kadar kendisiyle birlikte bir Türk, bir Lahorlu, bir Berberistan Mağriplisi, beş İranlı, diğer yerlerden, Amman'dan ve Halep'ten on iki Mağripli, bir Nesturî, bir Hristiyan ve de Rum olan adamıyla yolculuk yapmıştır. Ve bunların tümü, muhtemelen Portekizlilerden Newbery'nin İngiliz olduğunu gizlemek için, Halepli bir Hristiyan olduğuna ve orada evi, eşi ve çocukları olduğuna dair kitap üzerine yemin etmişlerdir (Purchas, 1905, p. 459).

Hürmüz'deki tuz madenlerine dikkat çektikten sonra Newbery ileride İngilizlerin bölgedeki rakiplerinden olacak olan Portekizliler hakkında bilgi vermektedir: *Portekizliler Lar Kralı'nın (Laristan) ülkesinde on ya da on iki askere sahiptir ve Hürmüz'ün karşısında bu ülkede bir kaleleri vardır. Kalenin adı Büyük Mastango'dur*. Hürmüz'de bir de Venediklilerle karşılaşmıştır. Newbery, Venediklilerin görevini öğrenmek için yanındaki Jacomo adlı Rum'u kullandığını ve 1583'te bölgeye yaptığı son seyahat sırasında aynı Venedikli Michael Stropene'nin bu sefer kendisini Hürmüz Valisine bildirdiğini belirtmektedir. Newbery kendisini Halepli bir Hristiyan olarak tanıtsa da öyle görünüyor ki sonraki yolculuğunda kimliği açığa çıkmıştır. Hürmüz'de altı hafta geçirdikten ve bölgenin ticareti ile gelenekleri hakkında olabildiğince fazla bilgi aldıktan sonra 1 Ağustos'ta Hürmüz'den ayrılmış

ve 2 Ağustos'ta gece yarısı civarında Portekizlilerin yedi ya da sekiz askerli bir kaleleri bulunan Bender'e ulaşmıştır. Bender ana karadadır ve önceleri Lar Kralı'na aitken sonra İbrahim Hanlara (Mirza Ala el-Mülk), (Aydoğmuşoğlu, 2011, s. 99) geçmiş, daha sonra da Hürmüz Kralı'nın hükmüne girmiştir. Beşinci günün gecesinde Bender'den ayrılmış, ayın on dördü sabahında Lar şehrine ulaşmıştır. On beşinde Musa adlı bir Yahudi'yi altı ay boyunca aylık otuz larin karşılığı uşağı olması için işe almıştır (Purchas, 1905, p. 460).

Ağustos ayının son gününde Newbery, hayatında gördüğü en büyük dağdan geçerek ve bu dağı güney yönünde bırakarak ilerlemeye devam etmiş ve Lar Ülkesi'ni geçmiştir. 1 Eylül günü sabahı adı Gaarrom olan bir şehre ulaşmıştır, Gaarrom hakkında pirinç ve ham pamuğun bolca bulunduğu bir yer olduğunu yazmış ve burada bir koyun yılda iki defa kuzu doğurabiliyor diye belirtmiştir. 6 Eylül'de ise Şiraz'a ulaşmıştır. Kenti beğenen Newbery, Şiraz ile ilgili olarak:

Lar ve Şiraz arasında kurtlar, keklikler ve sülünler bolca bulunuyor. Şiraz'da beş yüksek kule bulunuyor ve bunların en yükseği şehrin tam ortasında yer alıyor. Şehrin kuzey yönünde bulunan çok ihtişamlı renkli taş kapı at pazarının az ilerisindedir: yani bu kapıya gelmeden az evvel kente hizmet için tüm koyunlar ve keçiler satılmaktadır. Şiraz'daki en yüksek ve en uzak Kule konakladığım hana yakın olup sarı, yeşil, beyaz ve mor taşlardan imal edilmiştir. Burada kadınlar erkekler gibi at biniyor. Kentin muazzam bir erzak ve meyve stoku var. Demir, kurşun, şeker (casder), kırmızı böceği (cochonillio), brasill³, pamuk örtüler, peştamaller (foutas) ve Hindistan'dan gelen tüm çanak çömlekler burada bolca satılıyor. Brasill sepetle altı mahmudî (mamodies)⁴ (Hiader, 1999, p. 270) bedele satılmakta ve kırmızı böceği yüz elli mahmudiye satılıyor. Sindi'den gelen bir tür küçük bakır Şiraz'da parça başına on iki şâhi'ye (shehides) satılıyor. Bu kentte bolca mauward⁵ ve gebib (bir tür dokuma?) bulunmakta buradan da Hindistan'a taşınmaktadır. Şiraz'da bir sepet karanfil elli şâhi, hindistan cevizi otuz, karabiber yirmi yedi (şâhi) tutarındadır, demektedir (Purchas, 1905, p. 461-462).

6 Eylül'de geldikleri Şiraz'dan ayın yirmi ikinci gününde ayrılmışlardır. Kimi köyleri takip ederek 3 Ekim'de İsfahan'a ulaşabilmişlerdir. İsfahan'da hayatında gördüğü en kaliteli pamuğu gördüğünü belirttiikten sonra çivitotu, pirinç, hünnap, şeker vb. gibi ürünlerden bahsetmiştir. İsfahan kapılarının her giriş ve çıkışında hamal başına bir Abbasî (dinar) ödenmekte olduğunu belirtmiştir. 7 Ekim'de İsfahan'daki handan ayrılmışlardır. İsfahan'dan sonra uğradığı en önemli durak Kaşan'dır. Kente giren tüm kafilelerin mallarının cinsi ve miktarının not edildiği bunun da kent yöneticisine bildirildiğini belirtmektedir. Ayrıca buraya on günlük mesafedeki Yezd kentinden çok kaliteli pamuğun yününün getirildiğini ve Kaşan'da bundan kaliteli pamuk kumaşı yapıldığının altını çizmiştir. Bu sırada Hürmüz'den Kaşan'a gelen ve yüz elli deveden oluşan bir kafilenin, iki yüz haydut tarafından soyulmuş olduğu bilgisi öğrenilmiş ve seyyah buraya yük taşımak isteyenlerin güçlü olmak ve yanlarında koruma bulundurmaları zorunda olduğunu belirtmektedir. 4 Kasım'da Kaşan'dan ayrılmışlardır. Ayın altıncı gününde ulaştıkları Kum şehrinde ise bir gün konakladıktan sonra çıkmışlardır. Kum'dan sonra Caferiye ve Save yolunu takip ederek Sultaniye, Türkmençay ve Hacaka üzerinden 23 Kasım'da Tebriz'e ulaşmışlardır. Yol boyunca kimi yerlerde haydut saldırısına maruz kalsa da bunlardan hasar almadan kurtulmuştur.

Tebriz ile ilgili olarak ödenen vergilerden ve çeşitli kumaşlardan karmaşık bilgiler verdikten sonra şunları belirtmektedir:

Tebriz yanında büyük mera arazileri bulunuyor. Bu hafta tüm Ermeniler oruç tutuyor. Yunanlıların düzenlerini takip ediyorlar: Her çarşamba ve cuma oruç tutuyorlar ve Paskalya akşamı hariç olmak üzere her cumartesi et yiyorlar. 26 Kasım'da Tebriz'te kilisedeydim:

³ Değerli, bir tür boyar kereste.

⁴ Gücerât Sultanı Mahmud Şah (1458-1511) adına basılmış sikke.

⁵ Mau'l-Verd – Gül suyu

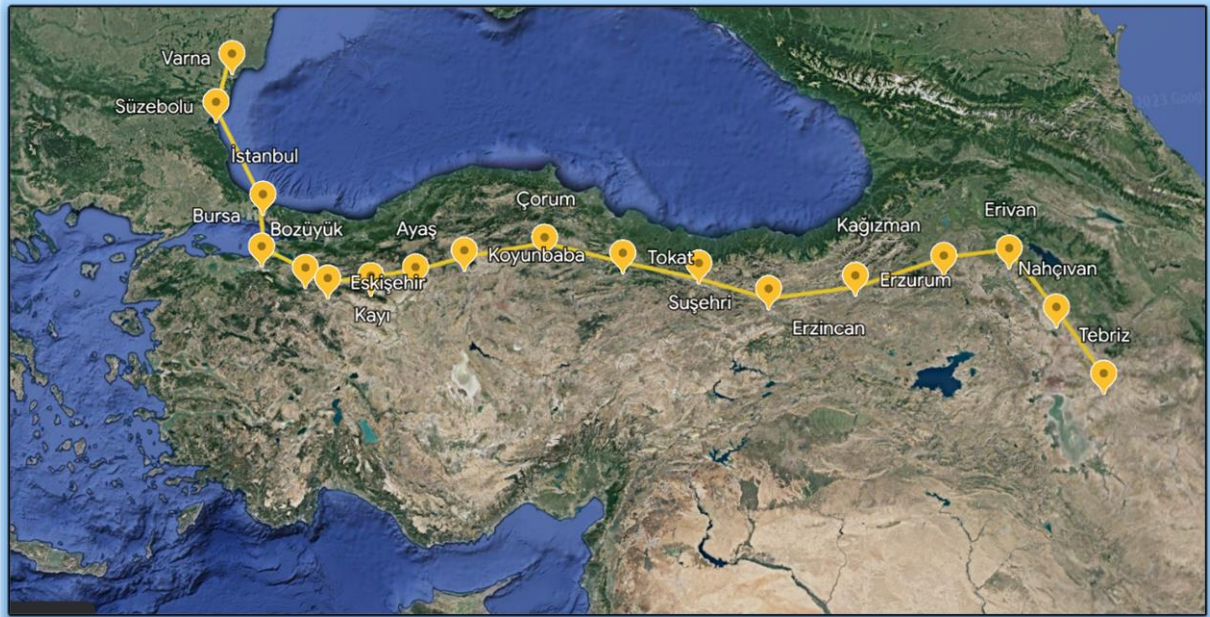
önce İncil İlahileri söylediler, daha sonra toplu ayine geçtiler: Rahip altarnın etrafında üç tur attı. Birinci tur atışında eli boş idi, ikincisinde elinde Kutsal Kitap, üçüncü turunda ise elinde kadeh bulunuyordu. Toplu ayinin başında her bir adam bir diğerini öperek başladı; Toplu ayin sonunda her biri Kutsal Kitabı öptü ve kutsal ekmeği aldı: fakirlere de çorba ve ekmeğ verildi (Purchas, 1905, p. 467-468).

1581 yılı 1 Aralık tarihinde Tebriz'den ayrılan Newbery sırasıyla, Sufiyan, Merend, Culfa, Nahçıvan, Poldeşt ve Kerimbeyli'ye ulaşmıştır. Bu yolculuk esnasında Ağrı Dağı'nı gören Newbery bu dağın tepesinde kimsenin ulaşamadığı yerde Nuh'un gemisinin yer aldığını belirtmiştir. Kerimbeyli'den 9 Aralık'ta ayrıldıktan sonra aynı gün Revan'a geçmiştir. Çok sayıda Hristiyan'ın olduğunu belirttiği Revan'dan ve diğer başka yerlerden çok sayıda Hristiyan'ın köle olarak alındığını şanslı olanların Erzincan'da yedi bin fidye karşılığında kurtarıldığını belirtmektedir. Ayrıca Revan ile Nahçıvan arasında araziden tuz çıkarıldığını gözlemlemiştir (Purchas, 1905, p. 469). Revan'dan sonra Anadolu'ya geçen seyyah bundan sonra yolculuğunu Kelkit, Kızılırmak ve Sakarya vadisini takiben kuzeyden İstanbul istikametinde ilerleyerek sürdürecektir.

Anadolu'da ilk olarak not ettiği yer Kağızman Kalesi'dir. Yerleşim olmayan bu yerde Hristiyanların eski bir kilisesi olduğunu not etmiş ve İran'dan gelen her bir ticari mal için iki akçe, eğer bu ticari mallar Erzurum'a gitmiyorsa yüzde beş ödendiğini belirtmiştir. Ayın on beşinde Kağızman'dan ayrılan Newbery, Serrafa isimli içinde barınacak güzel bir evin olduğu bir mezrada konaklamıştır. Serrafa yakınlarında da bir Aziz Christopher Kilisesi bulunduğunu görmüştür. Mezranın yanında bulunan köprü'nün üstünden geçerek Kepenek'e (Cappannac) ayın on yedisinde ulaşmışlardır. Sonrasında önce Kükürtlü ve ardından Köprüküy (Çoban Köprü) mezrasına gelmişlerdir. Köprüküy'de Newbery'nin kalem kalem tüm ticari malları kayıt altına alınmıştır. On dokuzunda Köprüküy'den ayrılmışlar aynı günün sabahı evleri tıpkı Alplerdeki gibi köknar ağacından yapılmış ve üç duvarlı güçlü bir kalesi olan Hasankale'yi (Pasinler) geçerek ilerlemişlerdir. Ayın yirmi birinde Erzurum'a ulaşmışlardır. Erzurum, her tür yiyeceğin yetiştiği kendi kendine yeten bir kasabadır ve üç kapısı vardır. Newbery kasabada iken biri üç dükkânı soymuş ve ertesi sabah asılmıştır. Burada sekiz gün civarı kaldıktan sonra, 29 Aralık'ta Erzurum'dan ayrılmıştır.

Şekil 2

John Newbery'nin Anadolu'da İzlediği Güzergâh

Newbery'nin Kağızman'dan Erzurum'a kadar olan coğrafyadaki kadınlar ve erkekler de dikkatini çekmiştir. Buna göre:

Kağızman'dan Erzurum'a, kadınlar, erkekler gibi bir tür pantolon (gaskins) giyorlar ve başlarının üzerinde gümüş para parçalarının asılı olduğu yüksek yuvarlak bir süs (trunke) taşıyorlar ve onun etrafında ve çenelerinde, gümüş düğmelerle etrafını dolanan büyük beyaz bir giysileri vardır. Başlarının üzerinde, arkalarına doğru sarkıttıkları, yerden iki veya üç yada yüksekte saçakları olan kırmızı bir ipek parça takarlar, boyunlarına bir gümüş gerdanlık (coller) takarlar ve bunun üzerinde çok geniş yapılmış beş veya altı gümüş parça ve bazen biraz daha fazlasını tuttururlar. Bu insanlar çoğunlukla koyu tenlidirler ve yüzleri dolgun; küçük ayakları, büyük bacakları, iri elleri ve kolları vardır ve dudakları küçük değildir (Purchas, 1905, p. 471).

Sonrasında sırasıyla Güllüdere (Pırtıl), Tercan (Shennar), Ortaköy (Gotter?), Üzümlü (Gebesse-Cimin) ve bol miktarda şarabın bulunduğu ve batmanının altı paraya satıldığı kimi köyleri geçerek Erzincan'a ulaşmıştır. Erzincan'ın Trabzon'a dört günlük mesafede olduğunu belirttikten sonra burada Merchel'in (bir tür taşımacılık) elli dört akçe ve Erzurum'dan Erzincan'a bir katır taşıma maliyetinin on iki şâhi; Tokat'a ise üç duka olduğunu belirtmiştir. Erzincan'ın doğu kesiminde çok güçlü bir kale bulunur ve kasabanın güneyinde Yeşilirmak (Ponnats) Nehri'nin üzerinden geçen bir taş köprü vardır demektedir. Bu vadide üç yüz altmış Hıristiyan köyü (casal) bulunmakta olduğunu da notlarına eklemiştir.

Newbery, 13 Ocak'ta (1582) Erzincan'dan ayrılmıştır. Buradan dağları aşarak küçük, yuvarlak bir kaya üzerinde duran, küçük bir kilisenin olduğu Çobanlı (Shewbaning) adlı köye ulaşmış ve burada konaklamıştır. Buradan sonraki istikameti ise yoldan uzakta ve çok hoş bir vadiye, tepenin altında duran Suşehri (Andre –Enderes) olmuştur. Buradan Tokat istikametine devam ederken bazı köyleri geçerek Tokat'a gelmişlerdir. Tokat'a gelmeden evvel Almus ve Komana köyünü de (Namnous ve Manec) da görmüşlerdir. Özellikle Almus'un çok büyük bir köy olduğunu ve içinde birçok Hristiyan'ın da bulunduğunu belirtmiştir. Tokat ve çevresiyle ilgili olarak ayrıca şunları ifade etmiştir:

Burada aralarında üç yada mesafe bırakılarak öküzlerle saban sürülmekteydi. Tokat yakınlarında, şehrin kuzeydoğusunda, Yeşilirmak (Ponnats) Nehri akmaktadır ve üzerinde büyük bir taş köprü inşa edilmiştir ve şehrin kuzeyinde yüksek bir kayanın üzerinde çok güçlü bir kale bulunmaktadır. Güneyde ise hem şehrin bir kısmını hem de kaleyi görecekt yeterli yükseklikte bir dağ yer alır: Burada yeni inşa edilen tüm evler kraliyet yapıları (buildings of lions) tarzında yapılmıştır ve buradaki sabanlarda keski demiri yoktur ancak çok uzun share'leri (kulaklı sabanın yatay sivri kesme bıçağı) vardır. Tokat'ta bir batman kalay üç yüz akçe (auctshas), pamuk (pambas) altmış iki akçe ve yirmi beş ipek parça seksen akçedir (asper). Ayın yirmi dört ve yirmi beşinde kervan geldi: Üç Tokat batmanı, on Halep ritline denk gelmektedir, ayrıca Tokat'taki Yahudi kadınlar, tıpkı Miter (piskoposluk tacı) gibi, başlarına çok yüksek bir band takarlar. Burada Tokat Kalesi bulunmaktadır ve tek kapısı vardır, o da kuzeydedir ve şehrin tüm bu kısmı Hristiyan'dır (Purchas, 1905, p. 472-473).

Ayın yirmi dokuzunda Tokat'tan ayrılan seyyah Amasya'nın güneyinde kalan Dadow'a (Dadı Köy) ilerlemiştir, şubat ayının ilk günlerinde üzerinde bir dağ ve dağın üzerinde de büyük bir taş olan Elmapınar (Chagannadel, Çagana) köyüne uğradıktan sonra 3 Şubat'ta Çorum'a ulaşmıştır. Şehrin güneydoğusunda bulunan kaleyi not ettikten sonra şehirde, Tokat'tan ve Erzincan'dan gelen her ürün için hamal fiyatının iki akçe olduğunu belirtmiştir. Çorum'da üç burç bulunduğunu ve kadınların yüzleri kapalı olduğunu ve bel kısımlarında beyaz bir bezle, başları ve omuzlarında yine başka beyaz bir bezle ve arkalarında uzun ipek bir süs sarkmış vaziyette yürüdüklerini belirtmektedir. Şehirde bir batman pamuk altmış iki akçe fiyata satılmaktadır (Purchas, 1905, p. 473).

Çorum'dan sonra hünnapın (ennap) bol olduğu ve kadınların başlarına çok yüksek bir şapka giydikleri, önlerinden aşağıya, gözlerine doğru, Fransız başlığına çok benzeyen geniş bir kumaş astıkları Dutköy'e (Lout) gemişlerdir. Ayın beşinde ise öğleden sonra saat beş civarında bir depremin olduğu Saray Köy'e (Mourt Larsarraie) Kızılırmak'ı geçerek ulaşmışlardır. Ayın altısında ise tepe üzerinde duran Tepealagöz'e (Allagour) varılmıştır. Sonrasında Koyunbaba ve sekizinde köyde at sırtında dolaştırılan bir gelinin olduğu ve çeşitli maskeleri olan kadınlar gördükleri Sarıkoz (Sarracust) köyüne gelmişlerdir. Bunu takiben Sancar (Saddar) ve İmrendi (Erandrerra) köylerinde konaklamışlardır. İmrendi'de iken Ankara ile ilgili olarak şunları belirtmiştir: *bu yerin güneyinde yarım gün mesafede grogramların (kaba taneli güçlü ipek kumaş) ve chambletlerin (sert su geçirmez kumaş) çoğunun üretildiği Angria denen bir kasaba bulunmaktaydı.* İmrendi'den sonraki durakları Ayaş (Aash) olmuştur. Sonrasında Ahmet Shalla (Karaca Ahmet Sultan?), Yalnızçam (Garacham), Kayı (Gaye), Karacahöyük (Carralla) ve çok büyük bir kervansarayın olduğu ve kadınların ayaklarıyla çamaşır yıkadıkları Sowdegan'a (muhtemelen Sultanönü ya da Çavuşdan mevki) gelmişlerdir. Takiben bir Acem (Agam) tüccarının deve yükü ipek vakfederek yeni bir kervansaray yaptırdığı Çukurhisar (Couscherderrom) Köyüne gelmişlerdir. Burayı takiben de Bozöyük (Bouseiuc), Pazaryeri (Basarich), Kurşunlu (Korshonov), Aksu (Actsau) ve şubat ayının yirmi üçünde Bursa'ya gelmişlerdir. Bursa'dan İstanbul'a kadarki güzergâh ile ilgili olarak:

Yirmi dördünde, Bursa'da, Bursa ile İstanbul arasında yedi ya da sekiz yerde hırsızlık yapan üç hırsız idam edildi. Bursa'da tüm yabancılar, yaptıkları ticaret için yüzde üç gümrük vergisi/harç öderler. ... Yirmi altısında, Bursa'nın batısında bir mil uzakta olan hamama gittim; aynı gün dört ahşap kapıdan geçtik. Buradaki çeşmelere su güneyden geliyor. Burada bunun gibi dört hamam var. Mart ayının ilk günü, gece saat on ikiye kadar, kasabanın batısında ateş gibi büyük bir ışık vardı. 5 Mart günü akşam Bursa'dan yola çıktık ve aynı gün üzerinde taştan bir köprü olan küçük bir nehirden geçtik. Aynı zamanda, o gün Peage adında bir Hıristiyan köyünde kaldık. Altısında Peage'den ayrıldık ve aynı gün, körfezi geçerek Gemlik'e ulaştık. ... Sekizinde Karadeniz'e giren ve çıkan gemilere ışık tutan kuleye indik ve aynı gece iskeleye (Skell) geldik. 9 Mart günü sabah iskeleden ayrıldık ve aynı gün Türklerin bozuk bir şekilde Stambol dedikleri Galata ve Konstantinopolis'e geldik, demektedir (Purchas, 1905, p. 475-476).

Newbery'nin kervan yuvası olarak tarif ettiği İstanbul'a geldiğinde 11 Mart günü yüz yirmiden fazla gemi yükü ve biber dolu seksen bin kasa ve diğer tüccarların mağazalarının hepsi çıkan bir yangında yanmıştır. Hemen ardından da yangını ilk çıkaran kişi asılmıştır. On dördünde, bir kısmı Hıristiyan, birkaç Yahudi ve bir kısım Türklerden oluşan altmış veya yetmiş kişi bir botla Samallech'e? geçmiştir. Burada Konstantinopolis Müftüsünden (Şeyhülislam) bahsetmektedir. Onu Roma Papası gibi saygın olarak betimler. Ama bununla birlikte tüm Hıristiyanların ve Yahudilerin serpuşlarından ayrılmak zorunda kalmalarının sebebi olarak da gösterir. Sonrasında Troya'dan (Çanakkale) bahseder, burayı Anadolu'nun harika bir şehri olarak belirtir ve grograms (tiftik ve yünlü kumaş), gaules (mazi), ipek ve pamuk yününün kaynağı olduğu söyler.

14 Nisan'da ise İstanbul'dan ayrılır. Önce Tarabya'ya buradan da Tuna nehrine gidecek olan bir gemiye biner. Newbery bundan sonra Tuna nehrini kuzeye doğru takip eder. Süzebolu, Emona, Varna, Kaliakra, Sfantu Georghe, Cgilia Veche, İsaaccea, Reni, Falciu, Huşi, Prut, Yaş, Stefanesti, Lipcani ve Hotin yoluyla Kamyans'e ulaşır. Buradan kara yolu ile Lehistan'ın kuzeyindeki Gdansk'a ve oradan da deniz yolu ile 31 Ağustos 1582'de Londra'ya geçmiştir.

John Newbery'nin Son Doğu Seyahati (1583-1584)

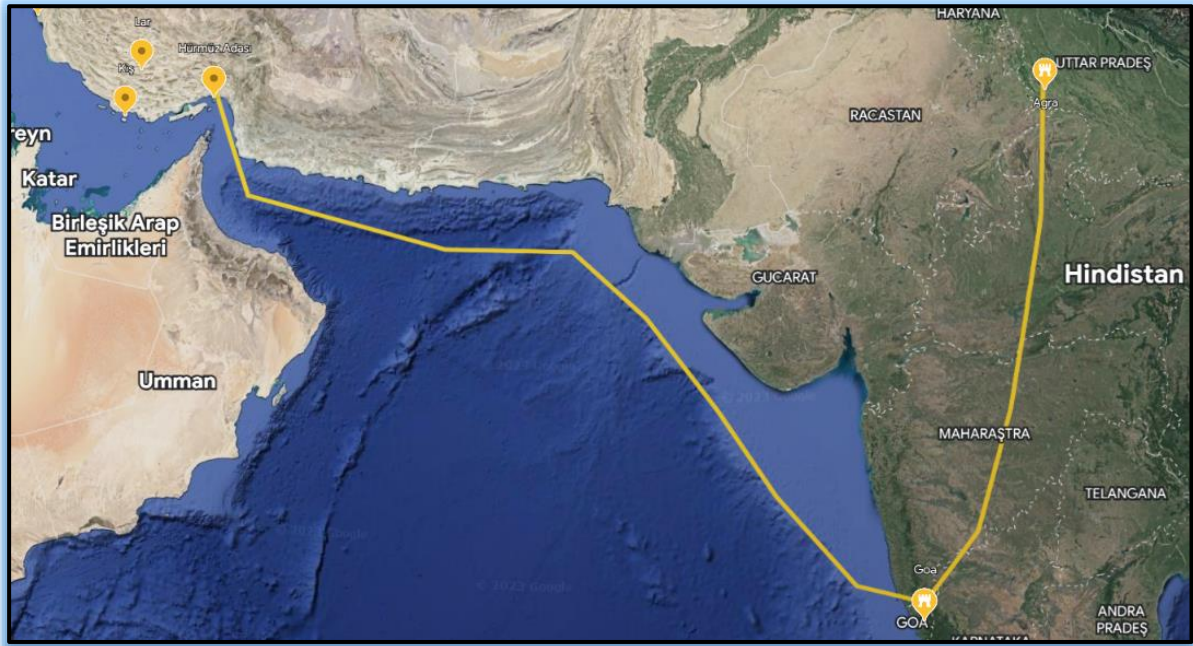
John Newbery 1583 yılı mart ayına kadar Londra'da yeni bir yolculuğun hazırlıklarını yapmıştır. İlk iki seferde elde ettiği başarılar onu daha ileriye gitmeye sevk etmiş olmalıdır. 1583 yılının başına kadar özellikle Hindistan ile ilgili bilgi toplamak için Richard Hakluyt ile görüşmüştür. Richard Hakluyt İngiliz edebiyatına ve düşüncesine eserleriyle yeni malzemeler kazandıran ve

1589'dan itibaren *The Principal Navigations and Voyages*'i isimli coğrafi ve tarihi kıymete sahip eserini yayımlayan eşsiz bir araştırmacıdır (Reyhanlı, 1983, s.10-11). Nitekim Newbery'nin seyahat notları da, diğer birçok gezginin olduğu gibi, onun tarafından yayınlanmıştır. Hakluyt ayrıca bu seyahatten önce Newbery'den Ebü'l-Fida'nın önemli eseri *Coğrafya*'nın da bir nüshasını kendisine getirmesini istemiştir (Maclean & Matar, 2021, s. 83).

Newbery gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra 1583 yılında mart ayında bu sefer elinde Kraliçe Elizabeth tarafından Cambay (Babürler) ve Çin krallarına yazılmış mektuplarla yola çıkmıştır. Bu üçüncü seferde yanında Ralph Fitch, Kuyumcu William Leedes (Leach) ve Ressam James Story de vardır. Bunlar Tyger (Kaplan) adlı gemi ile yola çıkmışlar ve 20 Mayıs'ta Halep'e ulaşmışlardır. Bu seyahat daha başlamadan o kadar ses getirmiş ki, Halep'e giden bu Tyger isimli gemiden William Shakespeare Macbeth isimli eserinde bahsetmektedir. (Shakespeare, 1999, s. 18-19). Halep'te aynı zamanda ticaret için çeşitli girişimlerde de bulunan Newbery ve arkadaşları 4 Eylül'de Hürmüz'e geçmişlerdir (Hakluyt, 1904, p. 465-468). Fakat Hürmüz'de nerdeyse iki yıl önceki seyahatinde denk geldiği ve kendisini soruşturan Venedikli Michael Stropene bu sefer İngilizlerin varlığından daha fazla rahatsız olmuş ve şehrin askeri kumandanına bunları şikâyet etmiştir. Şehrin yöneticisi Don Mathias de Albuquerque 10 Eylül 1583'te Newbery ve arkadaşlarını sorgulamak üzere, Goa'ya nakledilmesine karar vermiştir. Newbery, Leonard Poore'a Goa'dan gönderdiği mektubunda hapse düşmelerinin nedeni olarak iki sebep saymaktadır. Birincisi Venedikli Michael Stropene'nin haklarında söyledikleri yalan yanlış şeyler ve kendilerini casuslukla suçlaması, ikincisi ise M. Drake'in Portekiz kralının kalyonuna vurması ve bunun yüzünden İngilizlerin de suçlanmasıdır (Hakluyt, 1904, p. 459-460).

Şekil 3

John Newbery'nin Hindistan Güzergâhı

Newbery ve arkadaşları 20 Kasım 1583'te sorgulanmak üzere Goa'ya götürülmüşler ve burada hapsedilmişlerdir, içlerinden Ressam James Stroy, hapsedildikten sonra kurtulmayı başarmıştır, çünkü o, S. Paul Manastırına girerek hizmet etmeyi kabul ettiği için özgürlüğünü kazanmıştır. Goa'da hapiste kalan üç arkadaş ise burada Wiltshire'li İngiliz Peder Thomas Stevens ve Bruges'li Flenek Peder Marco isimli iki Cizvit'in sayesinde kurtulmuştur (Hakluyt, 1904, p.

459-463). Ancak özgürlüklerini kazansalar da katı denetim altında tutulmuşlardır. Yine de mallarına ve servetlerine dokunulmamış ve Goa'da ticaret yapmalarına izin verilmiştir. Burada ticaret yaparken bir taraftan da kaçma planları yaptıkları anlaşılmaktadır. Nihayet 1584 Hamsin yortusunda (Whit Sunday) servetlerini de büyük oranda yanlarına alarak kaçmayı başarmışlardır. 28 Eylül 1585'e kadar çekildikleri Hindistan'da kalmışlardır. William Leedes Fatehpur'da kuyumculuk işi ile uğraşmak için kalmıştır. Fitch ise seyahatini daha doğuya giderek sürdürmüştür. Newbery ise Agra'dan ayrıldıktan sonra bilinmeyen bir yerde Halep'e gelmeden ölmüştür (McDermott, 2004).

Yaşanan gelişmelerin ve dönemin bir diğer tanığı Linschoten, Newbery ve arkadaşlarının başlarından geçenleri doğrulamakta ve kendi açısından aktarmaktadır. Linschoten Aralık 1583'te Hürmüz Adası'na Halep'ten gelen dört İngiliz'in ulaştığını belirtmektedir. Linschoten'e göre bu İngilizlerden üçü Hürmüz'de Venedikliler gibi ticaret yapıp yapamayacaklarını görmek için Halep'teki İngiliz Şirketi tarafından gönderilmişti. Özellikle değerli taşlar, inciler, baharat ve diğer malların ticareti ile ilgileniyorlardı. Linschoten, Newbery'i kast ederek zaten bu İngilizlerden birinin daha önce Hürmüz'e gelerek ticaret ile ilgili bilgiler öğrendiğini belirtir. Newbery'nin tavsiyesi üzerine diğerleri de yanlarında büyük miktarda para ve mallarla (kumaş, safran, her tür cam, bıçak ve buna benzer hertürden küçük eşya) ticaret için gelmişlerdir. Böylece Hürmüz'de bir dükkân kiralarak mallarını satmaya başlamışlardır. Ancak bu durum orada zaten bu ticareti yapmakta olan İtalyanların dikkatini çekmiş ve İngilizlerin yerleşeceklerinden endişe ettiklerinden onları engellemek için kurnazca yöntemler uygulamışlardır. İtalyanlar, şehrin yöneticisi Don Gonsalo de Meneses'e gitmişler ve Hürmüz'e gelen İngilizlerin sadece ticaret maksadıyla değil aynı zamanda ülkeyi gözetlemek maksadıyla gelen casuslar olduklarını, bununla birlikte de sapkın (Heretic-Protestan) olduklarını iletmışlerdir. Bu nedenle sorgulanmadan ayrılmalarına izin verilmemesi ve usulünce cezalandırılmaları gerektiğini istemişlerdir. Şehrin yöneticisi aslında İngilizlerin dostu olduğundan ve daha önce gelen İngiliz'in (Newbery) ona değerli hediyeler vermiş olduğundan onlara rahatsızlık vermek yerine, onları tüm mallarıyla birlikte Goa'ya giden bir gemiye bindirip Goa'daki Genel Vali'nin değerlendirmesi için göndermiştir. Linschoten bundan sonraki süreci şu şekilde aktarmaktadır:

Burada İngilizler hapse atıldılar, önce İngiliz oldukları için iyi bir Hristiyan olup olmadıkları Hollandalı Cizvitler gönderilerek araştırıldı. ... İngilizlerin içlerinden birisi Hindistan'da az bulunur bir meslek icra ettiğinden (ressam) ve kısmen de korkudan onlara Cizvit olma sözü verdi. Sonuç olarak ressam olan Cizvit oldu ama diğer üçü hapiste kalmaya devam etti. Ama sonunda bu üç İngiliz bana ve Başpiskoposa ulaştılar ve durumlarından şikâyet ettiler. Bunun üzerine ellerinden gelenin en iyisinin yapılacağına İngilizlere söz verilmiştir. Sonrasında Başpiskopos genel valiye giderek kefalet vermeleri ve ülkeden ayrılmamaları şartıyla serbest kalmalarını sağladı ve hapisten çıkarıldılar. Sonrasında ev kiradılar ve dükkân açtılar zamanla itibar gördüler ve herkes onları tercih etti ve sevildiler. Onlar da Katolik ve dindar davrandılar. ... İngilizlerin başlarındaki müdürü John Newbery isimli birisiydi. Yaşadıkları sorunlardan bana sık sık yakınırды ama sonradan buradan ayrılmaya karar verdiler ve gizlice arkadaşları aracılığı ile paralarını daha iyi olan değerli taşlara yatırdılar. Sonra bir Whitsunday günü Goa'dan üç mil uzaklıktaki Bardes isimli nehrin kenarına, bol miktarda et ve içecek, spor yapmak maksadıyla gitmek için ayrıldılar. Ve bu üç İngiliz kendilerinden şüphelenilmemesi gerektiğinden, evlerini ve dükkânlarını, içinde satılmamış bazı mallarla birlikte, bizim onlara sağladığımız Hollandalı bir çocuğun gözetiminde bıraktılar. Bardes'i, yarı kurak bir yer olduğundan, yürüyerek geçtiler, sonrasında kara yoluyla devam ettiler ve bir daha onlardan hiçbir haber alınamadı, bazılarının söylediği gibi Halep'e gittikleri sanılıyor ama kesin olarak bilinmiyor. En büyük güvenceleri John Newbery'nin çevredeki tüm bu ülkelerde konuşulan Arap dilini konuşabilmesiydi (Hakluyt, 1904, p. 505-511).

Sonuç

Amerika Kıtası'nın keşfedilmesi, Portekizlilerin Ümit Burnu'nu aşarak Hindistan'a ulaşmaları sömürge imparatorluklarının doğmasına neden olmuştur. Bu sürece İspanya ve Portekiz'den çok sonra katılan İngilizler kısa zamanda ticari yollar üzerinde etkili bir güç haline gelmeyi başarmıştır. Katettikleri aşamaları ise dönemin coğrafi bilgisine hızlı bir şekilde ulaşarak sağlamışlardır. On altıncı yüzyıldan itibaren çok farklı coğrafyalarda birçok İngiliz tüccar veya gezgine denk gelmektedir. Bunların en önemlilerden birisi de ilk defa Hindistan'a gidecek ve Anadolu'yu doğudan batıya doğru yürüyerek not edecek olan tüccar, gezgin ve yazar John Newbery'dir. Newbery yaptığı seyahatlerle öncü bir seyyahdır. Nitekim son seferinde beraberinde Ralph Fitch'i de getirmesi ve onu doğuyu gezmekle görevlendirmesi onun da Doğu ve Güneydoğu Asya'yı gezen ilk İngilizlerden birisi olmasını sağlamıştır. Newbery bunu yaparken özellikle Richard Hakluyt'tan gerekli bilgileri öğrenmiş ve dönüşünde not ettiği yeni bilgileri İngilizlere sunmuştur. Anadolu şehirleri ile ilgili olarak da özgün bilgiler vermektedir. Yolculuk esnasında yaşanan hadiseler, şehirlerde satılan ürünler, alınan vergiler, yerleşim yerleri ve yerel halkın giyim kuşamına yeri geldikçe değinmiştir. O ve Ralph Fitch'in getirdiği bilgiler Levant ve Hint Kumpanyaları yöneticileri tarafından ilgi görmüş hatta getirdikleri bilgiler ışığında Hint Kumpanyası kurulmuştur. Böylece Kraliçe Elizabeth'in de politikalarına uygun olarak İngilizlerin dünya ticaretinde daha etkin olarak rol almaya başlamaları sağlanmıştır. Bunda Newbery'nin önemli bir katkısı olsa da bugüne kadar yapılan çalışmalarda hayatı ve seyahat notları detaylı olarak ele alınmamıştır. Bunun sebeplerinden en önemlisi notlarında geçen özellikle yer, kişi ve özel isimlerin karışık ve anlaşılması güç olan bir yöntemle yazılış olmasıdır. Burada ilk defa seyahat notları ele alındığı gibi önemli bir bölümünün de incelemesi yapılmıştır.

Kaynakça

- Aboulfeda. (1840). *Geographie D'Aboulfeda* (M. Reinaud, & M. D. Slane, Eds.). Texte Arabe Publié D'après mes Manuscrits de Paris et de Leyde aux Frais de la Societe Asiatique.
- Afyoncu, E. (2009). Sokulluzâde Hasan Paşa. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 37, ss. 366-368). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2011). *Şah Abbas ve zamanı* (Tez No. 302301) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Baktır, H. (2020). *Osmanlı İngiliz ilişkileri ticaret-siyaset-keşifler (1578-1632)*. Kopernik.
- Britannica, the Editors of Encyclopaedia. (2014). Ralph Fitch. In *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Ralph-Fitch>
- Brotton, J. (2022). *Sultan ve Kraliçe Elizabeth'in İslam dünyasıyla ilişkilerinin anlatılmamış hikâyesi* (A. Karatay, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bulut, Y. (2003). Hindistan'da İngiliz sömürgeciliği, oryantalizm ve William Jones. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(6), 71-106.
- Haider, N. (1999). Mughals and Mahmudis: The incorporation of Gujarat into the imperial monetary system. *Proceedings of the Indian history congress*, (60), 270-286. <http://www.jstor.org/stable/44144094>
- Hakluyt, R. (1904). *The principal navigations voyages traffiques and discoveries of the English Nations*. (Vol. V). Press By Robert Maclehose.
- Kerr, R. & Edin, S. (1824). *A general history and collection voyages and travels* (Vol. III, Part II, Book III). Printed by James Ballantyne.
- Maclean, G. & Matar, N. (2021). *İngiltere ve İslam dünyası 1558-1713* (B. Genç, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

McDermott, J. (2004). John Newbery. In *Oxford dictionary of national biography*. <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/47045>

Purchas, S. (1905). *Hakluytus posthumus or purchas his pilgrimes*. New York University The Macmillan Company.

Reyhanlı, T. (1983). *İngiliz gezginlerine göre XVI. yüzyılda İstanbul'da hayat (1582-1599)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Ryley, J. H. (1899). *Ralph Fitch England's pioneer to India and Burma*. T. Fisher Unwin.

Sahillioğlu, H. (1993). Darphâne. İçinde *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8, ss. 501-505). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Shakespeare, W. (1999). *Macbeth* (O. Burian, Çev.). Cumhuriyet.

Sinclair, T. (2020). *Eastern trade and the Mediterranean in the Middle Ages Pegolotti's Ayas-Tabriz itinerary and its commercial context*. Routledge.

Taşkın, Ü. (2005). *Osmanlı Devleti'nde kullanılan ölçü ve tartı birimleri* (Tez No. 188311) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Tavernier, J. B. (2010). *Tavernier seyahatnamesi*, (T. Tunçdoğan, Çev.). KitapYayınevi.

Türkhan, M. S. (2014). *18. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de ticaret ve Halep* (Tez No. 416199) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Wood, A. C. (2013). *Levant kumpanyası tarihi* (Ç. Erkal İpek, Çev.). Doğubatı Yayınları.

Yerasimos, S. (1991). *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIV-XVI siecles)*. Türk Tarih Kurumu.